

Карађорђево град у Тополи

- На прагу двестогодишњице Првог српског устанка -
Могућности обнове споменичке целине

ДОБРОСЛАВ СТ. ПАВЛОВИЋ

Карађорђево Топола и Оплепац споменик су од изузетног значаја за Србију. Закон о заштити културних добара то и потврђује. То је просторна целина, која обухвата остатке утврђења са кулом, црквом, конаком и спомеником Карађорђу, маузолеј на Опленцу и друге објекте у околини. О стопедесетогодишњици Првог српског устанка приступљено је вредновању целог заштићеног комплекса насталог углавном 1811/13, односно 1910/30. године, временом прилично измењеног и запушеног, с изузетком мање оштећене цркве Светог Ђорђа на Опленцу, о чему на овоме месту неће бити речи.

На иницијативу Милорада Панића Сурепа предузети су 1958. године први озбиљнији радови на заштити и уређењу старог дела Тополе, везаног за сачуване остатке Карађорђевог утврђеног стана, имајући у виду да се, према Суреповом образложењу, у овој варошици, која „има толико лепих остатака из периода Првог устанка и прве половине XIX века“, могу „направити веома атрактивни, педагошки поучни и историјско комеморативни експонат“, који с Опленцем чине јединствену целину.

Напоре до с овим, а у оквиру урбанистичког решавања данашњег насеља у целини, комплекс Карађорђевих зграда стекао је најзад своје заслужено место, док је Оплепац, заједно са задужбином краља Петра I више вароши, употпунио садржину овог историјски значајног насеља у срцу Шумадије, на раскршћу многих важних путева, који су у данашње време стекли и туристичко обележје.¹

Од тада, у више наврата, прилично произвољно преуређиване остатке Карађорђевог града, занемариваног нарочито током прве половине XX века у односу на Оплепац, почели су да вреднују и обрађују стручне службе Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе НР Србије, прераслог у Републички завод за заштиту споменика културе у Београду. Године 1959. сачињен је први перспективни план којим се у идејним основама решава архитектонска конзервација Карађорђевог комплекса у Тополи.²

Реч је о простору који запремају порта старе цркве Рођења пресвете Богородице и наспрамна имања са доње стране пута, на којима су распоређени следећи споменички објекти: црква (са звоником, конак са кулом), школа, свештеничка

кућа, нови Карађорђево споменик с једне стране, а касарна и механа с друге стране Карађорђевог улице. У овој фази рада нису могле бити одређеније решене слободне површине у порти, за које се само на основу прилично произвољно писаних и сликаних трагова претпостављало да би могле пружити извесна значајнија историјско-архитектонска открића. Тај простор, пошто би се подробније истражио, могао би стећи и своје одговарајуће - веродостојније решење. У том смислу је и посебна стручна комисија прихватила предложену концепцију и усмерила даљи рад конзерватора.

Познати су историјски извори који говоре о изградњи Карађорђевих здања у Тополи, као и о њиховој судбини која је прилично сурова. Бондручне зграде из времена Првог устанка заменила су здања чврсто грађена од камена и опеке, она из 1811/13. године. Напуштена, разарана и паљена после пропасти Карађорђево Србије, обнављана су за владе кнеза Александра Карађорђевића, да би у Тополској буни 1877. била наново уништена, осим цркве са звоником и већег дела основних зидова конака са срубљеном кулом. Поновним доласком Карађорђевића на престо Србије, током прве половине нашега столећа, конак и други помоћни објекти још се једном обнављају и такве их затиче наша генерација, пре свега у измењеном облику тремова.

Подаци о свим тим менама које је претрпео Карађорђево град прилично су штур и недовољно поуздани, с обзиром на то да и Јоаким Вујић (1826)³ и Милан Милићевић (1876)⁴ и Константин Ненадовић (1883),⁵ као и Феликс Каниц (1859/1903),⁶ бележе стања каква су била пре њихова виђења, претежно на основу казивања претходника. Сличан је случај и с илустраторима поменутих дела. Анализе таквих стања подробније забележене у студијама Славка Шакоте и ауто-

¹ Аутор пројекта арх. Д. Момчиловић, урбаниста.

² Аутор идејног пројекта арх. Д. Ст. Павловић у сарадњи са арх. техн. И. Путићем.

³ Ј. Вујић, *Путешествије по Србији II*, Београд 1902, 128.

⁴ М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, Београд 1876, 148.

⁵ К. Ненадовић, *Живот и дело великог Ђорђа Петровића Карађорђа*, II, Беч 1883, XXX.

⁶ Ф. Каниц, *Србија - Земља и становништво*, Београд 1985, 335.

ГРАД КАРАЂОРЂЕВ У ТОПОЛИ.

Сл. 1 Карађорђево град у Тополи, литографија објављена код К. Ненадовића, 1883.

Fig. 1 Forteresse de Karageorges à Topola, selon la lithographie publiée en 1883 chez K. Nenadovic

ра ових редова 1962. године,⁷ допуњене су резултатима прелиминарних ископавања и истраживања уништених делова града. Сва новија казивања заснивају се углавном на наведеним записима и налазима.⁸

Подсећамо да се током 1960. године приступило конзерваторским, на извесним споменицима и рестаураторским интервенцијама. У архитектонском погледу, радови на цркви изискивали су најмање напора, будући да је ова грађевина временом најмање страдала и најмање мењана. Том приликом је враћен кровни прекривач кубета од шиндре, а осталим кровним површинама ћерамида, док је новом обрадом фасадних површина уклоњена двобојност, која првобитно није могла бити примењена. Са каменог звоника уклоњени су спољни слојеви малтера а оспособљен заштитни камени тротоар унаоколо. Тако консолидовано здање омогућило је конзерваторима⁹ да санирају живопис Петра Николајевића Молера, само дели-мично сачуван у кубету и олтарском простору, а

веома угрожен пожаром и другим оштећењима.

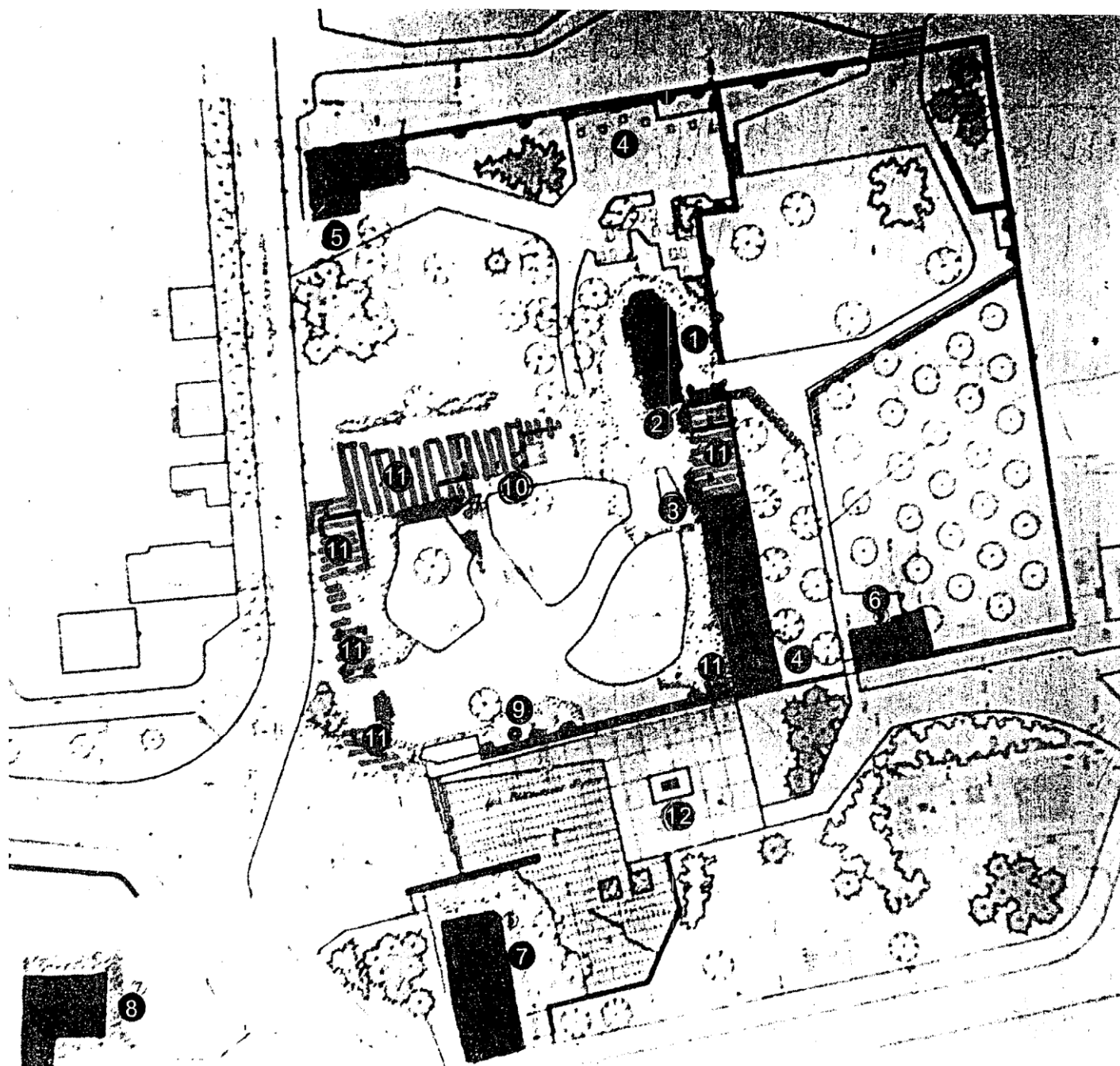
Главна фасада конака - Карађорђевог двора, како је обично називан, морала је у приличној мери да се измени. Лучно обрађени тремови и други отвори из претходних обнова, слично тремовима са кућа у Поморављу, прерађени су овом приликом у дрвету, по угледу на равне тремове без лукова из Шумадије. Срубљена кула на доњем углу града, сведена под заједнички кров конака, надзидана је па јој је на тај начин наглашена конструкција.¹⁰ Унутрашњост зграде прилаго-

⁷ С. Шакота - Д. Павловић - Д. Панић, *Топола и Опленца*, Београд 1962, 5-28.

⁸ Р. Николић - Д. Ст. Павловић, *Карађорђево Топола са Опленцем*, Културно наслеђе Србије, Галерија САНУ 40 (1982) 116; Б. Вујовић, *Уметност обновљене Србије*, Београд 1986, 97; М. Недељковић, *Топола - Опленца*, Топола 1989.

⁹ Сликар З. Зековић са сарадницима.

¹⁰ Арх. Д. Ст. Павловић са сарадником арх. М. Р. Јовин.

Сл. 2 Комплекс Карађорђевог града у Тополи, ситуациони предлог арх. Д. Момчиловића: црква (1), звоник (2), конак (3), кула (4), школа (5), свештеничка кућа (6), механа (7), касарна (8), бунар (9), споменик Карађорђу (10), истражени остаци некадашњих конструкција (11), будућа локација за Карађорђев споменик (12)

Fig. 2 Enceinte de la forteresse de Karageorges selon le projet proposé par l'architecte D. Momčilovic: église (1), clocher (2), logement (3), tour (4), école (5), prebystère (6), auberge (7), caserne (8), puits (9), monument à la mémoire de Karageorges (10), restes explorés des constructions d'autrefois (11), emplacement futur du monument à la mémoire de Karageorges (12)

ђена је потребама новооснованог музеја посвећеног Карађорђу.¹¹

Шездесетих година извођени су радови и на осталим зградама. Некадашњој школи враћен је накнадно зазидан дрвени трем, па је ово здање добило нову намену: библиотеку са читаоницом. Свештеничка кућа и даље је задржала своју првобитну улогу. Некадашња касарна, запуштена и оронула, стекла је ново лице, с пространим дрве-

ним тремовима у оба нивоа. Приземље је прилагођено мањој аутобуској станици са перонима испред, док је на спрату прикладно уређен ресторан.¹² За радове на некадашњој механи нису била обезбеђена средства. Напуштена и препуштена

¹¹ Арх. Ђ. Петровић.

¹² Пројектант др Д. Ст. Павловић.

времену, уништена је до темеља. Претходно припремљен пројекат за њену потпуну реконструкцију чека боље дане.¹³

Сондирање терена

Године 1960. започети су и мањи истраживачки радови на простору Карађорђевог града, како би се на основу грађевинских остатака, временом затрпаних, могле предвидети одређеније интервенције конзерваторско-рестаураторске природе, уз евентуалне реконструкције које би се уклопиле у урбани лик данашње Тополе. Према томе, циљ таквих радова било је проналажење трагова утврђења и других још увек невидљивих објеката из Карађорђевог времена.

Испитивања су вршена на простору који данас заузима парк, обликован између два светска рата, између конака и двеју улица које се сучељавају односно на простору за који се претпоставља да би припадао Карађорђевог граду. Материјална средства била су ограничена и нису омогућавала да се прописно изведу сва археолошка истраживања. Само са површине појаса источне и северне стране некадашњих бедема ископано је приближно 340 кубних метара шута и осталог наноса. Иако ограниченим, овим ископавањима су се указали темељи порушених грађевина и бедема. За права археолошка истраживања и ископавања на целом простору, којима би се, вероватно, открила поједина оруђа и оружје па, можда, и други значајни предмети и трагови, у то време није постојала могућност.

У грађевинској књизи и грађевинском дневнику појединачно су скициране све сонде. Назначен је ископ, укључујући дубину и састав земљишта. Сваки зид и под премерени су и фиксирани у односу на постојеће објекте (зграде, ограде, дрвеће). Њихов положај одређен је и геодетским путем, тако да је у свако доба могуће тачно откопати сваки жељени део зида, с обзиром на то да је по завршеном истраживању све поново затрпано. Сви ови подаци прикључени су општој документацији о Карађорђевој Тополи.¹⁴

Јужна страна која је испитивана, захватала је правац од конака према цркви. Копано је до дубине од 1,10 m и утврђено да је конак првобитно био дужи, да се протезао до саме цркве, односно до 1,70 m од звоника. Зидани камени темељи јасно се настављају у правцу простирања преосталог дела грађевине, оцртавајући површину трема са предње северне стране. Иза трема се налазило једно веће одељење, као и две мање просторије на крају, са задебљањем за димњак између просторија. Крајња соба према југу патосана је белим мраморним плочама на дубини од око једног метра у односу на околни терен. Спољном ивицом зграде у правцу истока наставља се зид од ломљеног камена. Да се дотле заиста простирао конак доказују спољни углови темеља са калдрмом унаоколо, на висини од око 50 cm, што једновремено

значи да је на томе месту терен засут у исто толикој висини. Испитивања на данашњем калканском источном зиду овог здања показала су да је трем у том делу зазидан опеком, за разлику од осталих зидова грађених у камену. Гравира Карађорђевог града објављена код Ненадовића потврђује да се конак простирао све до звоника.

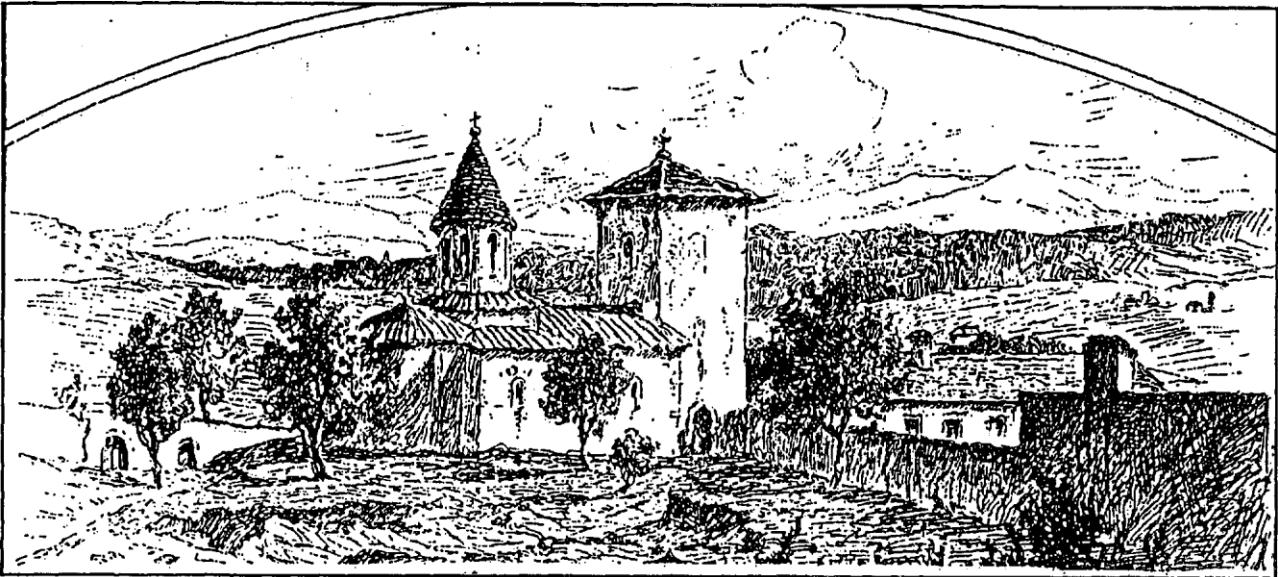
Источна страна истраживана је целом дужином од црквеног звоника, преко Карађорђевог споменика, до улице која води на Оплепац. На тој површини од око 80 метара дужине и 10 метара ширине откривено је прилично темељних зидова и подова за које може само да се наслути шта би могли представљати, јер су у знатној мери искидани и уништени. Установљени су зидови чија дубина достиже и до једног метра. Од камена су и неправилна облика, зидани углавном у врућем кречу, боље или горе обрађени, дебљине која достиже и до стотину центиметара.

Око звоника који би на основу ликовних и литерарних података требало да у исто време буде и кула утврђења, нису пронађени никакви зидови, нити је на кули било где примећена каква веза са бедемом. На више места унаоколо учовавају се само трагови калдрме, на околу пола метра ниже од нивоа данашњег терена. Од звоника у правцу севера у дужини од двадесетак метара не наилази се ни на какве трагове грађевина, а одатле се појављује зид који, надовезан на попречне зидове, допире све до улице. Откривена је правоугаона просторија патосана правилним плочама на дубини од око 90 cm, са зидовима унаоколо, са којих није опао малтер. Према казивању старијих мештана, била би то црквењакова кућица по свој прилици новија грађевина, бар њени горњи делови, порушена између два рата приликом парковског уређења терена.

Најзанимљивија грађевина била би она над чијим је темељима постављено постоље за Палавичинијев споменик Карађорђу. Били би то темељи правоугаоне зграде с дужом страном од 12 метара и попречном од 9 метара. По свој прилици се са западне стране простирао трем а на источној била два одељења. Можда је то био само средишни део једне веће зграде, која је бочно имала још једну просторију, што није било могуће тачније утврдити. Претпоставља се да би то били остаци раније Карађорђевог куће. Положај наметнутог споменика није дозвољавао да се на томе простору обаве потпунија ископавања, односно истраживања. У правцу севера надовезују се други зидови, чија дебљина досеже и до једног метра. Са њихове западне стране откривени су камени темељи „самци“, с удубљењем по средини, као ослонцем за дрвене ступце. Распоред ових каменова и њихов положај према зиду у позадини наговештавају да би то био трем „наслон“, како се назива оваква врста помоћних зграда. У том делу су могле бити

¹³ Пројектанти др Д. Ст. Павловић и арх. Ј. Минић.

¹⁴ Руководилац радова арх. Д. Ст. Павловић.

Сл. 3 Топола, Карађорђевог конака и цркве на Гробљу, цртеж Ф. Каница, 1894.

Fig. 3 Topola, Logement fortifié de Karageorges et église au cimetière, dessin de F. Kanitz, datant de 1894

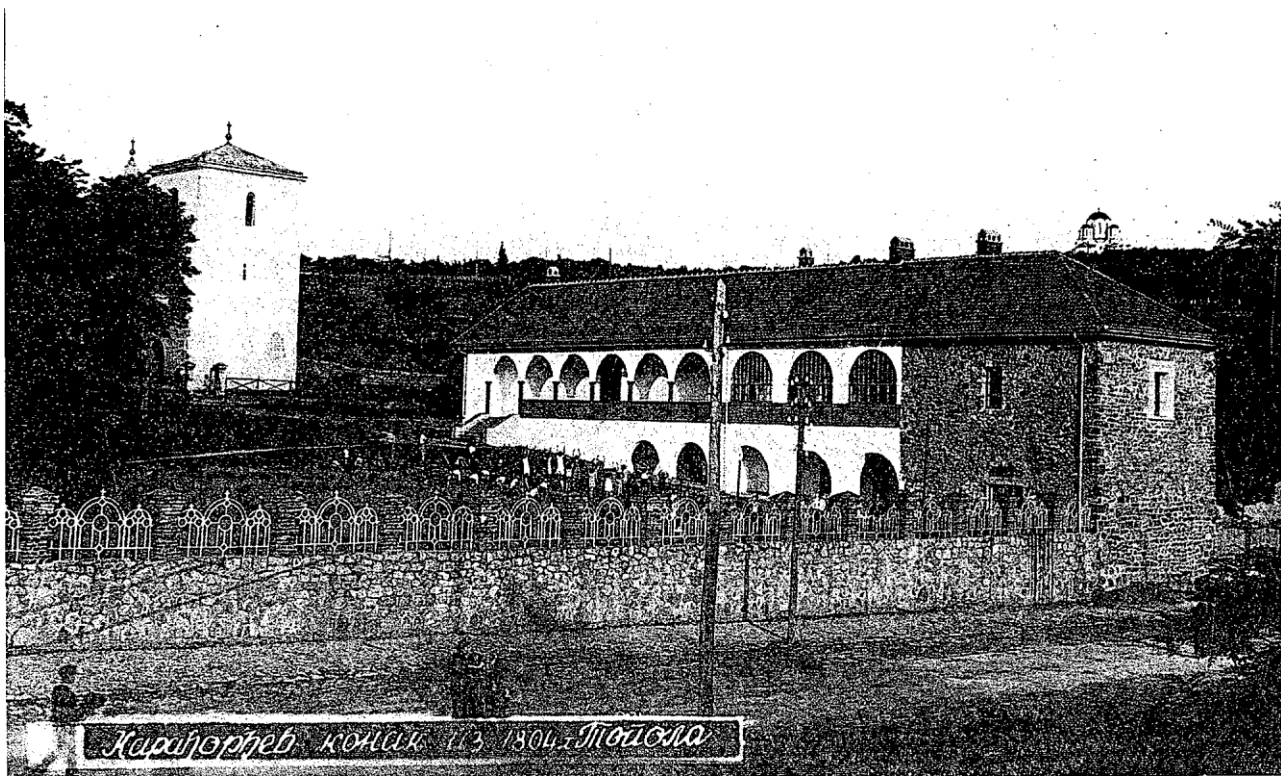
и стаје, поред заклона за кола, у време када је већ био подигнут велики камени конак. Мало је чудан положај двају паралелних зидова на прилично малом међусобном растојању, тако да се може претпоставити да и не потичу из истог времена, тим пре што се не добија утисак да су грађени на исти начин. Уосталом, К. Ненадовић и бележи да је непосредно по избијању устанка Кучук Алија из освете опљачкао и запалио Карађорђево кућу, што је вожда навело да подигне нову „на два ката са шест соба од чатме“. На најстаријим цртежима-гравирама јасно се уочава једна већа и виша грађевина са зидом с источне стране града. У близини данашње оgrade према улици ископ указује на „лакат“ којим спољни зид скреће према западу, завршавајући на тај начин источну страну утврђеног кареа.

Иако смо у овом делу града успели да назремо положаје неколико грађевина и да им одредимо облик, тешко је рећи какав је био источни бедем. Питање је да ли је то уопште и био бедем каквог га замишљамо. У делу према цркви такав зид се и не појављује, док би у супротном углу требало да се завршава масивном кулом. Међутим, на том углу нисмо открили трагове куле. Ту нас збуњује положај једне друге конструкције за коју би се само можда могло рећи да је припадала кули. Њен је положај и сувише ван поменутих обимних зидова, тако да се у овом случају најстарији ликовни прикази не би могли подударити с откривеним остацима на терену.

Северна страна града пружа јаснију слику. Без двоумљења смо у стању да утврдимо темељ масивног бедема у дужини од око 35 метара, дебљине до 170 центиметара, нешто закошеног у односу на нови оградни зид према улици. Доњи део тог зида прелази преко бедема, тако да већи део ових бедема остаје са стране улице ван данашње порте,

сачуван на дубини од око једног метра. На тој страни, зграда чији су темељи сачувани, могла би бити гостинска кућа. Таква грађевина већих димензија уочава се и на поменутих графичким приказима. С исте стране, испод горњег угла, откривен је и део канализације која је у луку спроводила нечистоћу из грађевина, на падину ван бедема. Канал је изведен у камену, дебљине око 75 центиметара, прекривен каменим плочама. Доњи северозападни угао утврђења потпуно је нејасан. Ту је преостало нешто фрагмената зидова грађених у блату, као и калдрма на дубини од око пола метра.

Западна страна је у највећој мери уништена, чини нам се због саме структуре земљишта и интервенције предузимане на том потезу ради регулисања доње улице. Стеновита подлога која, иначе, преовлађује на целокупном пространству града, избила је на површину. Она је чак и над нивоом новог коловоза, под темељима југозападне куле. Темељи нове оgrade са западне стране порте нису ни могли бити укопани, па је ограда зидана готово са саме површине тротоара непосредно на стени. С тога је разумљиво што истраживања у том делу града нису пружила жељене резултате ни у погледу северозападне куле ни у погледу западног бедема. Случај је хтео да кулу, о којој Милићевић највише пише (вешање Карађорђевог брата Маринка), нисмо у стању да установимо. На назначеном месту, испод данашње улазне капије на углу, ипак су откривени извесни темељи. У појединим својим деловима масивни (око 125 cm), могли би припадати кули. Међутим, њихов закошени и изломљени облик не упућује на очекивану квадратну основу. Нисмо у стању да пратимо ни западни бедем јер му нема трага. Једино што је јасно упућује на некадашњи утврђени зид јесте сачувани траг на северној страни каменог зида

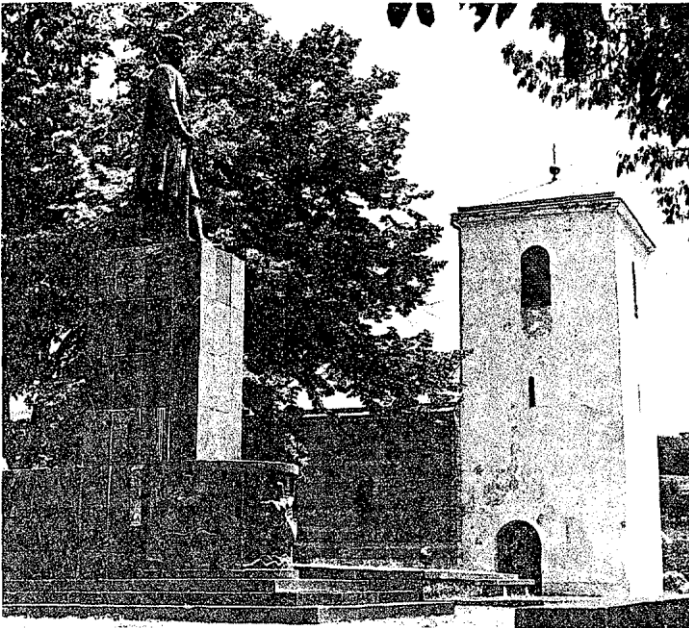
Сл. 4 Карађорђевог конака и црквени звоник у Тополи, стара разгледница (фото Сима)

Fig. 4 Logement fortifié de Karageorges et clocher de l'église de Topola, carte illustrée d'autrefois (photo Sima)

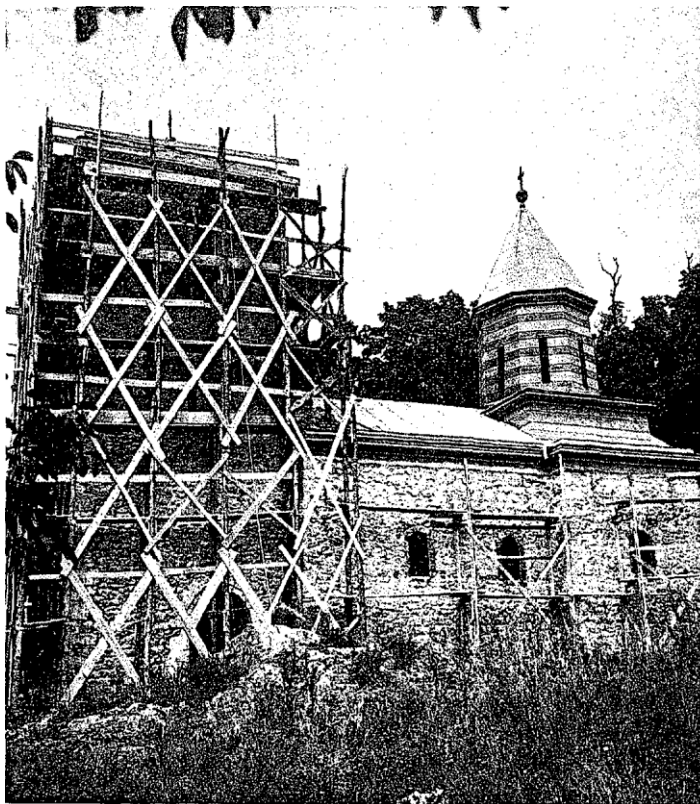
Сл. 5 Карађорђевог конак у Тополи, данашњи изглед

Fig. 5 Logement fortifié de Karageorges à Topola, aspect actuel

Сл. 6 Споменик Карађорђу и црква у Тополи, старија разгледница (фото И. Вуковић)

Fig. 6 Monument à la mémoire de Karageorges et église de Topola, carte illustrée d'autrefois (photo I. Vuković)

Сл. 7 Тополска црква са звоником у току конзервације

Fig. 7 Église de Topola au cours des travaux de restauration

постојеће југозападне куле. На тој површини зида јасно се оцртава облик некадашњег западног бедема, у ширини од 175 cm, нешто повученог од угла (на око 85 cm). Под земљом, на око 95 cm, остао је, ипак, део темеља овог бедема, али се он губи код нове канализационе цеви, где је гола стена. Може се претпоставити да се правац пружања бедема на овој страни града није поклапао са правцем новијег оградног зида. У свом јужном крају залазио је у данашње имање порте, док је у северном свакако излазио ван.

Према оградном стубу број 15 откривен је са стране порте бунар чији је отвор заштићен већом бетонском плочом, на око пола метра дубине. Бунар је озидан плочастим каменом. Кружног је облика, унутрашњег пречника од 125 cm, дубине око девет метара. Нова ограда га је оштетила са горње спољне стране. Бунар је празан, са неколико каменова на дну, колико се то одозго могло применити. На старој фотографији објављеној у Вујићевим *Путешествијама* јасно се види надзидани дрвени део са кровом, који данас више не постоји.

Терен у порти није могао бити детаљније истражен услед недостатка новчаних средстава, намењених, уосталом, само за одређене заштитне подухвате. Но, и поред тога, обављена су на више места мања сондажна испитивања, мада том приликом није нађено ништа, осим трасе калдрисаних стаза на дубини од око 40 центиметара. Главна стаза у ширини од око 110 cm паралелно се пружа са правцем источног дела града. Чини нам се да је она везивала стару Карађорђеву кућу са кулом на северној страни, прилазећи јој у благој кривини. Ужа стаза (око 70 cm) укршта се са главном, тако да од помоћних зграда на источној страни силази према југозападу. На простору између Карађорђевог споменика и некадашње школе (данашње библиотеке) такође је копано на неколико места, али ни том приликом ништа није нађено. Свакако да би обимнија, систематичнија археолошка ископавања и истраживања пружила потпунију слику, иако за сада нема индикација да би се на овом простору могли наћи остаци порушених грађевина из Карађорђевог или нешто каснијег времена, изузимајући оградни зид с источне стране ван евентуалних бедема. Међутим, верујемо да би стручно око археолога било у стању да на целокупном простору Карађорђевог утврђеног стана открије и који покретни налаз (новац, оружје, оруђе, предмет покућства и сл.) вредан пажње, конзервације и музејске презентације.

Конзерваторско-рестаураторске интервенције на цркви и конаку омогућиле су да се једновремено обаве и друга испитивања у подручју ова два сачувана здања из Карађорђевог времена. Тако су, на пример, истраживане конструкционе везе цркве и звоника. Откопавање темеља и обијање малтера са појединих зидова и сводова јасно су показали да црква и звоник нису једновремено грађени. Звонара је дограђена. Ни над земљом ни под земљом не постоји веза у зидању. Чак је и

дубина темеља различита. Док су темељи цркве дубоки око 80 центиметара, темељи звоника иду до дубине од 130 cm и леже на чврстој стени. Утврђено је да је отвор у спрату који везује кулу са галеријом у цркви накнадно пробијен. Уосталом, и положај мраморне плоче са записом о години изградње цркве (1811) такође указује да је кулазвоник дограђена, свакако када је подигнут и град 1813. године. С друге стране, мало је чудно да на овој кули нису уочени никакви трагови конструкционе везе тог дела утврђења са граничним зидом на источној страни. На кули је зазидан отвор на северној страни, са прагом који је за 13 cm нижи од доње ивице накнадно изведеног прозора, а 95 cm је над дном темеља. Под куле првобитно је био нижи за око 70 центиметара.

Напоредо са свим овим радовима, око цркве, са њене источне стране откривене су и многе камене надгробне плоче. Ове белеге затрпане су временом затрављеним земљаним наносом. Плоче су очишћене, записи прочитани, подаци сређени и обрађени, гробови нумерисани а полупане плоче смештене у просторију звоника. Установљени су гробови појединих Карађорђевић сабораца (Петра Јокића и др.).¹⁵

Прошле су пуне три и по деценије од времена када су на овој споменичкој целини предузимани наведени истраживачки и заштитни подухвати. Осим касарне, која данас више није аутобуска станица нити ресторан, већ је уступљена омладини за културне потребе, ништа друго није мењано нити су извођени било какви други радови.

Могућности даљих интервенција

Налазећи се на прагу двестогодишњице Првог српског устанка, требало би да смо у могућности да током наредних шестседам година предузмемо читав низ заштитних и других интервенција на просторној целини везаној за име војводе Карађорђа пре свега за даљу судбину његовог града у Тополи, а у циљу коначне презентације те целине. Сасвим природно, ти се радови могу остварити једино етапно по утврђеном плану. Резултати до сада изведених радова омогућују нам да на овом месту предложимо извесна реална решења која би се могла свести углавном на две варијанте.

Варијанта А

Ово решење засновано је пре свега на утврђеним чињеницама које условљавају поједини споменици највећим делом сачувани, на којима су већ извођени конзерваторско-рестаураторски радови (црква са звоником, конак са кулом), као и остаци порушених бедема, кула и некадашњих грађевина у склопу града.

Кулазвоник могла би да добије стрми кров прекривен шиндром. Тако би се створило боље стилско јединство са кубетом над самом црквом,

како је, уосталом, приказано и на Ненадовићевој илустрацији. Отворио би се и накнадно зазидан пролаз кроз кулу у правцу југа; нивелисао би се терен према првобитном нивоу.

На конаку би се рестаурисали порушени делови према кулизвоником. Био би продужен трем с одељењем у позадини, на шта јасно указују сачувани темељи и конструкционе везе у горњим зидовима. Доња кула добила би још један спрат и окомитији кров прекривен шиндром, на шта такође указују поменути илустрације.

Остали темељи бедема и грађевина са њихових унутрашњих страна, о чијем изгледу у целини немамо довољно доказа, могли би се представити као археолошки остаци одређеног градитељства, с тим што би се сачувани зидови надградили до извесне висине. На тај би начин, после уклањања новије оградне и после ослобађања накнадно затрпаних темеља, обриси бедема и најстаријих грађевина постали сасвим уочљиви. Цео овај подухват захтевао би безусловну сарадњу археолога, што би, без сумње, допринело да се дође до што верније презентације свега што још крије земља. Археолошки би се истражио цео простор унутар некадашњег града, као и онај источно од овог у порти и школском дворишту. На тај начин би се образовао и уредио један историјско-археолошки парк. Да би се оваква замисао могла докраја спровести, потребно је ослободити површину на којој је постављен Палавичинијев споменик Карађорђу, под којим су остаци старе Карађорђевог куће.

За нову локацију споменика могло би се одредити место више садашњег у школском дворишту; ниже од садашњег у средини града или ван историјско-археолошког парка, на новообликованом пешачком тргу испод града, где би се у потпуности рестаурисао или, боље рећи, реконструисао некадашњи ханмехана, који још памтимо у целини, а чији је пројекат сачињен.¹⁶ Овај би објекат добио угоститељско-туристичку намену, као нужни прихватни центар за посетиоце.

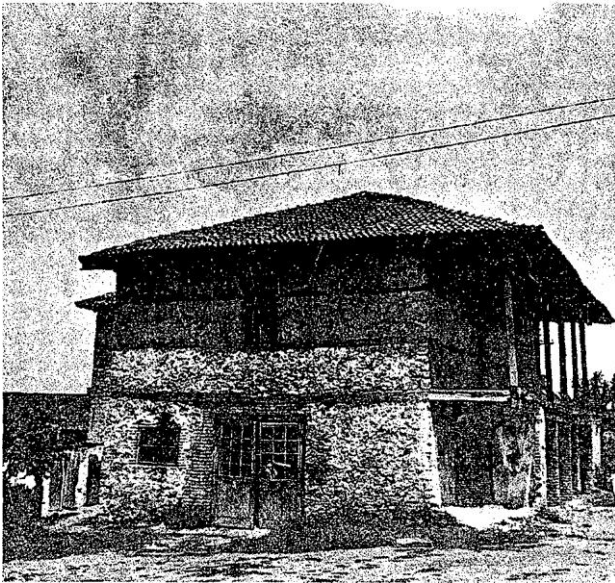
Примењујући овакав начин презентације целог комплекса, подразумевајући и укључивање осталих споменичких здања из непосредне околине Карађорђевог града (касарна и друге зграде), на сам град примењивали би се устаљени конзерваторско-рестаураторски принципи који би ограничавали рестаураторске интервенције само на оне подухвате за које постоје непобитни докази да су заиста такви и били.

Варијанта Б

За ово решење допуштамо себи веће слободе, у тежњи да Карађорђевог граду вратимо што више његових основних својстава, реконструишући све оне објекте чије трагове знајемо на лицу места, допуњујући слику целине сачуваним ликов-

¹⁵ Обрадио историчар М. Соколовић.

¹⁶ Пројектант др Д. Ст. Павловић и арх. Ј. Минић.

Сл. 8 Стара касарна у Тополи, старија разгледница (фото И. Вуковић)

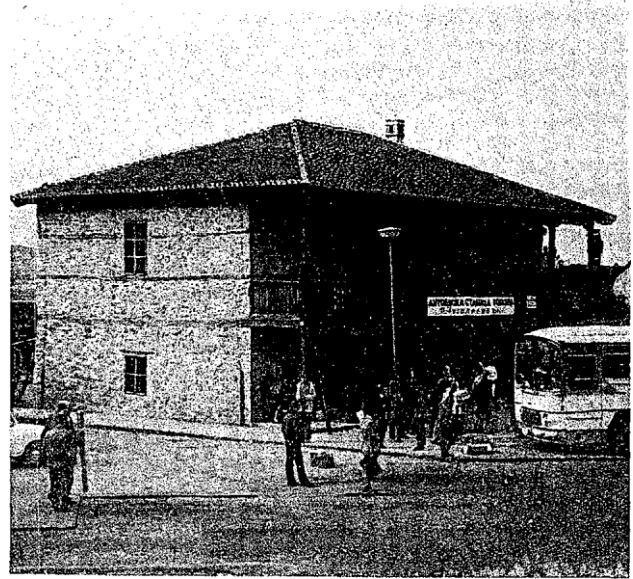
Fig. 8 Ancienne caserne de Topola, carte illustrée d'autrefois (photo I. Vukovic)

ним представама и описима из литературе. Иако писани извори, чак и они из времена постојања града, у целини нису довољно одређени да би се на основу њих могла обавити поуздана реконструкција, ни ликовни прилози не би у потпуности могли послужити као подлога јер потичу из времена када је град већ био порушен. На тим цртежима машта даје у извесној мери себи маха, што је примећено и у опису ових графика датих својевремено у публикацији *Топола и Опленец*. У ствари, најпоузданији аргументи јесу једино материјални остаци сачувани на лицу места, мада су и они само донекле довољни за надоградњу.

До које се мере можемо ослонити на наведене чињенице, нека послужи анализа из наведене публикације:

„...Опис Тополског града изведен огу у камену само узгред помињу извесни историчари, а међу овима готово и да нема правих савременика Карађорђевог доба. Уосталом, град је тако мало времена остао у целини да је немогуће и очекивати да би се у оном бурном и несигурном тренутку могао наћи који човек од пера, способан да остави потпуније приказе. Описи углавном потичу из познијег времена, састављени по сећању и причању, када је град већ био у разрушеном стању. Тако, на пример, 1826. године Јоаким Вујић једино помиње да је Карађорђе 'резиденцију созидао', допуњајући да су је Турци 'попалили и до основица порушили'. Вујић нешто опширније говори о цркви.

Знатно касније, Милан Милићевић даје 1876. одређенији опис града који има облик правилног четвороугла 'с кулама на сваком рогљу, од којих је према његовим речима сада само једна, и то над северном великом капијом, над којом је Кара-

Сл. 9 Стара касарна у Тополи, по извршеним конзерваторско-реставраторским радовима

Fig. 9 Ancienne caserne de Topola après les travaux de restauration

ђорђе обесио брата свога Маринка'. Црква је с кубетом и звоником, прекривена је клисом, подигнута је изван града, са његове горње стране.

И најзад, Тополски град најподобније приказује Константин Ненадовић. Иако је опис дат тек 1883 када је већ био разорен и град који је кнез Александар обновио тај опис нам још увек пружа најприближнију слику града. Па и поред тога, Ненадовићевим речима прилазимо с извесним подозрењем јер нисмо у могућности да податке у свему проверимо, иако писац није произвољан у својим излагањима. Као артиљеријски официр, у стању је био да одмери величину каменних зидова бедема, одређујући им димензије у шуховима и фатима, како се у то доба рачунало.

Помињу се три трокатне куле са по неколико соба. На свакој од ових био је постављен топ, штитећи на тај начин утврђење са свих страна. На четвртог углу, према самом Опленцу, Карађорђе је саградио цркву чији се звоник издизао као четврта кула. У самом граду подигнут је конак-двор са седам соба, трпезаријом, сарачаном и дугим ходником у виду трема. Ходник је водио до цркве и до тајних врата којима се у случају опасности могло изаћи у правцу опленачких шума. Под конаком су били кујна и подруми за пиће.

Набрајају се и остале грађевине једноспратна гостинска зграда са неколико соба, кућа за црквењака и озидани бунар. На северним кулама биле су гвозђем оковане капије за пешачки и колски пролаз. Карађорђе је задржао чатмару у кајој је раније становао, уступајући је сада послужу. Школа се налазила у црквеној авлији ограђеној с источне стране утврђења...

...Ненадовићев приказ употпуњен је панора-мом целокупне Тополе - радом нама непознатог

Сл. 10 Стара механа у Тополи, пре рушења, разгледница (фото И. Вуковић)

Fig. 10 Ancienne auberge de Topola, avant sa démolition, carte illustrée d'autrefois (photo I. Vukovic)

уметника. Слично овој литографији рађен је и гваш Владимира Тителбаха, такође из друге половине прошлога столећа. И једна и друга слика обухватају насеље у предњем плану и предео с Опленцем у позадини. Поједине људске фигуре, разноврсна стока по двориштима и сокацима, пластови, воћњаци и остало зеленило употпуњују представу насеља, пружајући сликама веома жив изглед.

На илустрацијама је приказан град Карађорђевог у пуној својој архитектури, али његова представа не би могла означавати Тополу коју је Карађорђе створио, јер у његово време нису постојале зграде ван утврђења. То би били ликовни прикази обновљеног и проширеног насеља из времена кнеза Александра и његових следбеника.

Позната је судбина Карађорђевог града после његовог пада 1813. године. Турци су запалили цео овај комплекс али му камени зидови нису могли изгорети. Изузев цркве коју су Тополци убрзо оправили као свој парохијски храм, друге су грађевине остале разорене све до доласка Карађорђевог сина на власт. Тада, око утврђења ничу нове конструкције војног, административног, привредног или стамбеног карактера. Као што је и на сликама назначено, са западне стране подигнуте су 'касарна за кавалеристе' у кнежевој пратњи и њихова коњушница. 'Среска кућа двокатница' саграђена је на углу преко пута главног улаза у град. Ту је и гостионица за путнике. Затим следе: 'нуријска', 'општинска' и 'поповска кућа', дућани, чесме и читав низ кућа које образују нову варошицу.

Ови ликовни прикази прецизно су цртани, али се у појединим детаљима донекле међусобно разли-

кују, изазивајући извесне оправдане сумње. Уосталом, знамо да је Тителбах тек рођен када је обновљана Топола (1847), тако да је свакако у време када је уметник могао сликати, Топола морала претрпети поједине промене. По свој прилици је сличан случај био и са другим, непознатим аутором, за кога се претпоставља да би могао бити старији. Поредићи некадашње ликовне представе насеља и споменика са њиховим стварним изгледом, готово редовно утврђујемо да у сваком поједином случају наилазимо на већа или мања одступања; а она су зависила од маште уметника и њихове савесности, а нарочито од дужине бављења на објекту који посматрају. У овом случају изгледа нам чак да су у питању делимичне реконструкције сликане на основу сећања, при чему су, свакако, оба уметника имала пред очима Тополу њихова времена. У доба Ненадовића и илустратора Карађорђевог града, Тополска буна била је тек прошла, тако да поменути приказима ипак можемо посветити приличну пажњу јер и поред ситнијих примедба које бисмо могли учинити, слике одговарају општем карактеру некадашње Тополе.

Када је 1877. године порушен град, поштеђени су били само црква са звоником, већи део двора и извесне грађевине из времена обнове ван бедема. Само утврђење и остале зграде унутар бедема беху заиста 'у пра и пепео' претворене, јер камене зидове, куле и зграде које ватра није била у стању да запали, порушиле су mine, тако да је том приликом све савњено са земљом."

У наведеном делу је такође забележено: „...Оно што нам се сачувало од некадашње Тополе временом је изменило свој лик, тако да га данас једва и можемо наслутити. Уништења су у тој

мери била сурова да ни резултати недавних ископавања и испитивања нису могли да пруже оне податке на које се рачунало. Томе је допринела и стеновита подлога која није присиљавала некадашње извођаче да своје грађевине дубље оснивају, тако да је и онима који су ову архитектуру уклањали околност омогућила да првобитне темеље у највећој мери заиста и збришу.¹⁷

Међутим, и поред немогућности да нам сачувани материјални остаци споменика, писани и сликани прилози, у потпуности укажу на оно што је некада постојало у Тополи, *поуздано се зна да се Карађорђево утврђени стан састојао од града четвртасте основе са кулама у угловима и данас порушеним зградама с источне и северне стране, као и од сачуваних објеката, који су неспорни. Уз допунска археолошка истраживања и друга испитивања у могућности смо да у приличној мери реконструиремо споменик у целини, пружајући данашњем нараштају, као и оним будућим, слику какву су у основним цртама могли имати пред собом Карађорђе и његов син Александар. Наше интервенције би, у сваком случају, требало да се зауставе тамо где оне не би више имале никакве материјалне основе.*

Поступак

- Кренути од уклањања постојеће нове зидане оградe око града. При томе повести рачуна да се остаци некадашњих бедема и осталих конструкција не оштете.

- Демонтирати Палавичинијев споменик Карађорђу. Сваки његов део претходно снимити и обележити како би се омогућило његово поновно склапање на другом месту. У међувремену, демонтираном споменику обезбедити склониште.

- Приступити систематском откопавању и откривању материјалних остатака порушених конструкција, имајући пред собом резултате претходних истраживања и сачинити прописну археолошко-архитектонску документацију.

- На основу сачињене документације а помоћу раније утврђених сазнања, сачинити нови ситуациони план а потом, за сваки објекат понаособ, пројекат могућих реконструкција, у смислу датих предлога (варијанте А и Б). Реализовати усвојено решење.

- Пројектовати нове кровове под шиндром, за звонару и сачувану кулу на југозападном углу, као и пројекат за надзиђивање те исте куле, а потом приступити њиховој реализацији.

- Пројектовати и извести рестаурацију порушеног дела конака, у правцу звоника.

- На целој слободној површини града, порте и школског дворишта обавити нужна археолошка истраживања да би се установио првобитни ниво и изнашли извесни покретни налази.

- Сачинити пројекат археолошко-парковског решења целокупног слободног простора и приступити његовој реализацији.

- Реконструисати некадашњу порушену механу према сачуваној техничкој документацији и постојећем пројектном елаборату.

- Решити простор испод Карађорђевог града, сачинити детаљни урбанистички план тога дела насеља и приступити његовом остварењу.

- Одредити нову локацију за уклоњени Палавичинијев споменик Карађорђу и поставити га.

- Одредити будуће намене осталим зградама из непосредне околине града, имајући у виду њихове споменичке вредности и приступити одређеним радовима на самим објектима.

- Не дозволити неконтролисана, нити неприкладна новоградња на заштићеном простору и у његовој непосредној околини.

На иницијативу Задужбине краља Петра I у Тополи да се благовремено приступи потпунијем решавању заштићене споменичке целине везане за Карађорђево град и његову непосредну околину, а у циљу што достојнијег оплемењавања тог за Србе значајног историјског тла, подносимо овај предлог, у нади да ће се благовремено приступити том послу, како би се достојно дочекала двестогодишњица Првог српског устанка. Овакав предлог, заснован на резултатима наведених зачетих истраживања и до сада изведених а недовршених конзерваторско-рестаураторских радова, требало би да послужи као основа за све будуће интервенције. За нашу генерацију био би то један значајан вид испуњења нашег дуга према нашој ближој прошлости и њеним челницима као носиоцима ослободилачких покрета и зачетницима једне савремене државе на Балкану. Убеђени смо да би иза таквог једног допунског подухвата, којим би руководио Републички завод за заштиту споменика културе, са задовољством стајао и Радомир Станић, кога је прерана смрт омела да се и сам укључи у испуњење овог племенитог задатка.

¹⁷ Д. Павловић, *Топола и Оплепац*, Београд 1962, 5-28.

Forteresse de Karageorges à Topola - au seuil du deuxième centenaire de la
Première insurrection serbe -

Modalités de rénovation de l'ensemble des monuments)

DOBROSLAV ST. PAVLOVIĆ

La Topola de Karageorges avec l'Oplenac est un monument d'importance exceptionnelle pour la Serbie. Il s'agit d'un ensemble territorial qui embrasse les restes de la forteresse avec sa tour, l'église avec son clocher, le logement fortifié de Karageorges et le monument érigé à la mémoire du chef de la Première insurrection serbe, le mausolée au sommet de l'Oplenac et autres bâtiments des alentours. A l'occasion du cent-cinquantième anniversaire de la Première insurrection serbe (1804-1854), on a procédé à l'évaluation de l'ensemble du territoire protégé datant surtout des années 1811-1813 et de la période comprise entre 1910 et 1930; à l'exception de l'église Saint-Georges au sommet de l'Oplenac, qui est bien conservée, mais dont l'auteur n'a pas parlé ici, les autres monuments de l'ensemble en question, laissés à l'abandon et ayant subi les outrages du temps, étaient considérablement dégradés. Des projets de conservation et de restauration ont été élaborés et on a même effectué certains travaux (rénovation du logement flanqué d'une tour fortifiée, celle de l'église et de son clocher, de l'école, du presbytère, de la caserne). Ont été entreprises aussi des fouilles archéologiques qui ont décelé l'existence des parties démolies des remparts et des tours, des débris d'édifices et d'autres constructions. A été découvert également l'emplacement primitif du logement de Karageorges, situé au-dessous du monument qui avait été élevé à la mémoire de la Première insurrection serbe (P. Palavi-cini). Les sites ont été recouverts de terre dans

l'attente des temps meilleurs où il serait possible d'explorer systématiquement la forteresse, de conserver l'architecture subsistante, de la restaurer partiellement et d'aménager tout ce site archéologique et historique où se trouvent aussi les tombes de certains personnages historiques.

Pour pouvoir célébrer, en 2004, le deuxième centenaire de la Première insurrection serbe comme il se doit, il faudrait procéder, en temps utile, à la restauration de l'ensemble des monuments classés, de la forteresse et de ses annexes, ainsi qu'à l'aménagement de leurs abords. Les résultats des fouilles et des recherches entamées et ceux des travaux de conservation et de restauration inachevés devraient servir de base à toutes les interventions à entreprendre. L'auteur du présent texte propose deux variantes des travaux à effectuer. La première variante est déterminée par l'état de celles des constructions dont la majeure partie subsiste et elle comprend aussi les restes des remparts, des tours et des anciennes annexes de la forteresse. La seconde variante laisse plus de liberté aux restaurateurs et tend à redonner à la forteresse de Karageorges autant de ses caractéristiques fondamentales que possible. A cet effet, on pourra reconstituer les constructions dont on aura trouvé les vestiges, en ayant recours à des représentations graphiques et à des descriptions qu'on trouve dans la littérature et qui ne sont pas suffisamment précises. Le procédé que l'auteur recommande permet de réaliser l'une ou l'autre variante dans le délai fixé.